

The Greek Review of Social Research

Vol 120 (2006)

120 B´



Χαρτογραφώντας "γκρίζες ζώνες" του πολιτισμού: Πολιτιστικοί φορείς στο Νομό Κυκλάδων

Χαρά Στρατουδάκη

doi: [10.12681/grsr.9498](https://doi.org/10.12681/grsr.9498)

Copyright © 2016, Χαρά Στρατουδάκη



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Στρατουδάκη Χ. (2016). Χαρτογραφώντας "γκρίζες ζώνες" του πολιτισμού: Πολιτιστικοί φορείς στο Νομό Κυκλάδων. *The Greek Review of Social Research*, 120, 65–92. <https://doi.org/10.12681/grsr.9498>

Χαρά Στρατουδάκη*

ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΩΝΤΑΣ «ΓΚΡΙΖΕΣ ΖΩΝΕΣ»
ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ: ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΦΟΡΕΙΣ
ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Προϋπόθεση για τη χάραξη πολιτιστικής πολιτικής αποτελεί η πληρέστερη δυνατή γνώση των φορέων που συμμετέχουν στη διαμόρφωση του πολιτιστικού γίνεσθαι σε τοπικό επίπεδο. Μια τέτοια γνώση δεν υφίσταται στη χώρα μας, παρά μόνο για τους σημαντικότερους φορείς του κέντρου. Η περιφέρεια αποτελείται από αχαροτογράφητες γκριζες ζώνες ως προς την πολιτιστική δραστηριότητα. Το άρθρο αυτό διαπραγματεύεται τις αιτίες αυτής της έλλειψης δεδομένων, τη ρευστότητα του πεδίου, και τις συνέπειές της στην επιστημονική γνώση του πολιτισμού. Στη συνέχεια παρουσιάζει τα ευρήματα έρευνας¹ για τους πολιτιστικούς φορείς, τις δραστηριότητες, τις υποδομές και τις πολιτιστικές ομάδες, στο Νομό Κυκλάδων. Η έρευνα αποδεικνύει πως η αλλαγή κλίμακας –από τη χώρα στο νομό– μπορεί να οδηγήσει στη συγκέντρωση αξιόπιστων δεδομένων, στη σταδιακή χαρτογράφηση των «γκρίζων ζωνών» του πολιτισμού με συνέπεια την απόκτηση της αναγκαίας και ουσιαστικής γνώσης σε θέματα κρίσιμα για την πολιτιστική ζωή της χώρας.

Στοιχεία σχετικά με τους πολιτιστικούς φορείς δεν συγκεντρώνονται συχνά. Οι δημοσιευμένες έρευνες από τη μεταπολίτευση μέχρι σήμερα είναι ελάχιστες, και περιορίζονται στη δεκαετία του 1970 (Γκιζέλης, 1977 και 1979), ενώ προσπάθειες διοικητικής απογραφής την επόμενη δεκαετία δεν ευοδώθηκαν «λόγω απροθυμίας των Συλλόγων να υποβάλλουν τα ζητηθέντα στοιχεία» (Κόνσολα, 1990, σ. 73). Οι Πολιτιστικές Στατιστικές

* Κοινωνιολόγος στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

1. Η έρευνα «Χάρτης Λαϊκού Πολιτισμού Νομών Κυκλάδων και Σάμου» εκπονήθηκε από το Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΚΕ με χρηματοδότηση από τη Διεύθυνση Λαϊκού Πολιτισμού του Υπουργείου Πολιτισμού το 2002.

της ΕΣΥΕ αναφέρονται κατά κύριο λόγο στις δραστηριότητες που σχετίζονται με τον αρχαιολογικό τομέα ή με τις υποδομές και τις δραστηριότητες τις οποίες άμεσα ή έμμεσα εποπτεύει το Υπουργείο Πολιτισμού, δείχνοντας με τον καλύτερο τρόπο πόσο μονόπλευρα αντιλαμβάνεται η Πολιτεία το περιεχόμενο του πολιτισμού. Για τις περισσότερες μη αρχαιολογικού ενδιαφέροντος δραστηριότητες, η χώρα διαιρείται σε δύο κατηγορίες: την *Περιφέρεια Πρωτεύουσας* και την *υπόλοιπη χώρα*, γεγονός που δεν επιτρέπει οποιαδήποτε επεξεργασία των στοιχείων σε επίπεδο περιφέρειας ή νομού. Έτσι, καθίσταται αδύνατος οποιοσδήποτε περιφερειακός ή τοπικός πολιτιστικός σχεδιασμός. Ταυτόχρονα, όμως, αυτό που προκύπτει είναι η άνιση σύγκριση ανάμεσα στην πολιτιστική ζωή της πρωτεύουσας και την ένδεια πολιτιστικής ζωής στην επαρχία. Μια εικόνα που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, στο βαθμό που μετριοούνται υποδομές και δραστηριότητες οι οποίες κατ' αρχήν υφίστανται στην πρωτεύουσα. Έτσι η πολιτιστική ζωή της επαρχίας μετριέται με μέτρο την πρωτεύουσα και, με βάση αυτό το μέτρο, φαίνεται πως υπολείπεται.

Η απουσία επίσημων στοιχείων για εθελοντικούς φορείς που ασχολούνται με τον πολιτισμό είναι πλήρης. Μεμονωμένες προσπάθειες συλλογής τέτοιων στοιχείων πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία χρόνια από υπηρεσίες δήμων και νομαρχίες ή οργανώσεις ιδιωτικού χαρακτήρα, όπως η Εταιρεία Κοινωνικής Παρέμβασης και Πολιτισμού της Νομαρχίας Μαγνησίας και ο Αναπτυξιακός Σύνδεσμος Δυτικής Αττικής, που κατέγραψαν τους πολιτιστικούς φορείς οι οποίοι δραστηριοποιούνται στην περιφέρειά τους.² Οι καταγραφές αυτές αποτελούν μια χρήσιμη αφετηρία, δεν γίνονται όμως στο πλαίσιο μιας επιστημονικής ενασχόλησης με τον πολιτισμό. Δεν σχεδιάζονται για να παράγουν δεδομένα, αλλά πληροφορίες οι οποίες παρουσιάζονται ανεπεξέργαστες και συχνά δεν επιδέχονται καν επεξεργασία. Οι πληροφορίες αυτές είναι αρκετές για τη διαμόρφωση ενός τηλεφωνικού καταλόγου, δεν ολοκληρώνονται όμως έτσι που να επιτρέψουν τη διαμόρφωση μιας συνολικής εικόνας για τις πολιτιστικές δραστηριότητες, τις υποδομές και τους φορείς γενικότερα που δραστηριοποιούνται στη συγκεκριμένη περιοχή. Αυτό που απουσιάζει, συνεπώς,

2. Αντίστοιχες δράσεις προκηρύχθηκαν πρόσφατα στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος Leader+, χωρίς ιδιαίτερες προδιαγραφές, γεγονός που δεν διασφαλίζει την επιστημονική αριότητα όποιων προτάσεων χρηματοδοτηθούν τελικά. Ταυτόχρονα, όμως, υποδηλώνει πως τον επιτελικό ρόλο καταγραφής των υφιστάμενων πολιτιστικών πόρων, που αποτελεί προϋπόθεση για τη χάραξη πολιτιστικής πολιτικής, αντί του Υπουργείου Πολιτισμού τον έχει αναλάβει το Υπουργείο Γεωργίας.

είναι η συστηματικότητα της καταγραφής, η εγκυρότητα της πληροφόρησης, η συγκρισιμότητα των στοιχείων συγχρονικά και διαχρονικά, η δημοσιότητα των αποτελεσμάτων. Καθεμιά από τις ελλείψεις αυτές έχει σημαντικές επιπτώσεις στο αποτέλεσμα, γεγονός που αντιλαμβάνονται οι εν λόγω φορείς οι οποίοι, αφού δαπάνησαν κόπο και χρήμα για την καταγραφή, στη συνέχεια την εγκαταλείπουν ως κάτι που απαξιώθηκε πριν ακόμη ολοκληρωθεί. Η ανέκδοτη διδακτορική διατριβή της Σκιά-Πανοπούλου (1998) επιχειρεί να απαντήσει επιστημονικά στις ελλείψεις αυτές καταγράφοντας τους πολιτιστικούς φορείς μιας περιοχής σύμφωνα με τις προδιαγραφές της επιστημονικής έρευνας και ακολουθώντας ένα συγκεκριμένο μεθοδολογικό πλαίσιο, ενώ η διατριβή του Ι. Ιωαννίδη (2002) αναφέρεται στη συμβολή του εθελοντικού τομέα στην τοπική πολιτιστική ανάπτυξη.

Αυτό που προκύπτει από τις ελάχιστες αυτές έρευνες είναι η εικόνα ενός αχαρτογράφητου πεδίου, μιας περιοχής χωρίς σαφή γεωγραφικό προσδιορισμό, μιας σειράς «γκρίζων ζωνών» που απλώνονται στο σύνολο της ελληνικής περιφέρειας. Ήδη οι μελετητές του πεδίου αναφέρονται στο αδύνατο του εγχειρήματος. Η Κόνσολα παρατηρεί χαρακτηριστικά πως «εφόσον είναι δύσκολο να οριοθετηθεί ο χώρος στον οποίο κινούνται οι περισσότεροι σύλλογοι, είναι σχεδόν αδύνατο να υπολογιστεί πόσοι από τους χιλιάδες συλλόγους (ή σωματεία) με νομική υπόσταση, που υπάρχουν στη χώρα είναι οι πολιτιστικοί» (Κόνσολα, 1990, σ. 73).

Οι δυσκολίες χαρτογράφησης του πεδίου σχετίζονται με τον μεγάλο αριθμό πολλών μικρών φορέων, που έτσι καθίστανται δυσδιάκριτοι σε σύγκριση με τους μεγάλους πολιτιστικούς φορείς του κέντρου. Οι λίγοι μεγάλοι οργανισμοί της πρωτεύουσας που ασχολούνται με τις τέχνες επισιάζουν τους πολυαριθμους φορείς της επαρχίας, οι οποίοι συνήθως είναι μικρές εθελοντικές οργανώσεις ερασιτεχνικής ενασχόλησης με τις τέχνες. Το πεδίο αυτό εκ των πραγμάτων εγγράφεται στις παρυφές της επίσημης πολιτιστικής πραγματικότητας, δεν παύει όμως να εμπλέκει ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού και να απευθύνεται στο μισό σχεδόν πληθυσμό της χώρας.

Η παραμονή του πεδίου στο περιθώριο σχετίζεται άμεσα με την ανυπαρξία θεσμικής αποκρυστάλλωσής του. Οι επιπτώσεις είναι ποικίλες, και δεν περιορίζονται μόνο στη χώρα μας. Οι Kaple κ.ά. (1996, σ. 36-39) επισημαίνουν πως η ανυπαρξία θεσμικής αποκρυστάλλωσης συμβάλλει στην παραμονή των φορέων στο περιθώριο κάθε προσπάθειας συλλογής στοιχείων, η οποία περιορίζεται έτσι στον πολύ σαφέστερα προσδιορισμένο και θεσμικά περιγεγραμμένο χώρο των μεγάλων πολιτιστικών οργανισμών. Επίσης επισημαίνουν πως:

- πεδία που δεν είναι θεσμικά αποκρυσταλλωμένα δεν διαθέτουν μηχανισμούς απογραφής των μελών τους, ούτε αναπτύσσουν ισχυρά δίκτυα επικοινωνίας μεταξύ τους ή με επαγγελματίες του καλλιτεχνικού χώρου, γεγονός που συμβάλλει να παραμένουν «αόρατα». Η θεσμική αποκρυστάλλωση σημαίνει έναν λίγο-πολύ πάγιο και κοινά αποδεκτό προσδιορισμό της μορφής και του περιεχομένου των φορέων που συγκροτούν το πεδίο.
- Η πολλαπλότητα των λειτουργιών που επιτελούν οι πολιτιστικοί φορείς της επαρχίας τους διαφοροποιεί από τους μονολειτουργικούς πολιτιστικούς οργανισμούς της πρωτεύουσας. Η διαφοροποίηση αυτή δυσχεραίνει την έρευνα στο βαθμό που –ακόμη και όταν εντοπίσουμε τους φορείς– απαιτείται επιπλέον προσπάθεια προκειμένου να διασφαλίσουμε, από το στάδιο του σχεδιασμού της έρευνας, πως οι λειτουργίες αυτές θα καταγραφούν πλήρως.
- Η ασάφεια των ορίων είναι μία ακόμη συνέπεια. Το πεδίο παραμένει αχαρτογράφητο όσο μοιάζει με κινούμενη άμμο. Κανείς δεν μπορεί να ορίσει με βεβαιότητα και εκ των προτέρων ποιοι φορείς ανταποκρίνονται σε ποια κριτήρια. Η ίδια η έννοια των κριτηρίων ως θεμέλιου της επιστημονικής έρευνας καθίσταται προβληματική.

Τα ελάχιστα ή προβληματικά ως προς την ποιότητά τους δεδομένα, αναδεικνύουν την περιορισμένη σημασία που αποδίδουν στον πολιτισμό φορείς οι οποίοι είναι επιφορτισμένοι με τη χάραξη και υλοποίηση της πολιτιστικής πολιτικής σε κεντρικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Ταυτόχρονα, όμως, αποτελούν ένδειξη του προσωποκεντρικού χαρακτήρα της λειτουργίας τους, στο βαθμό κατά τον οποίο η γνώση των στελεχών για τη συγκρότηση του πεδίου δράσης τους παραμένει στοιχείο της εμπειρικής άσκησης του λειτουργημάτων τους, το οποίο δεν καταγράφεται, δεν μεταβιβάζεται στους επόμενους (οι οποίοι θα πρέπει να ανακαλύψουν εξ αρχής όσα γνώριζε ο προκάτοχός τους), δεν μετατρέπεται σε δεδομένα.

Ένα επιπλέον πρόβλημα είναι πως και οι ίδιοι οι φορείς δεν καταγράφουν τις δραστηριότητες και τους πόρους τους. Δεν έχουν συγκεκριμένα κίνητρα για μια τέτοια καταγραφή και δεν αντιλαμβάνονται πως μακροπρόθεσμα η γνώση αυτή μπορεί να αποδειχθεί πολύτιμος σύμμαχος στην προσπάθεια εξασφάλισης πόρων. Έτσι, την απουσία επίσημων στοιχείων ενισχύει η έλλειψη ανεπίσημων στοιχείων.

Ωστόσο, ένα τέτοιο ανεξερεύνητο πεδίο αποτελεί ιδιαίτερη πρόκληση για την επιστημονική έρευνα, τη μεθοδολογία και το σχεδιασμό της εμπειρικής έρευνας αλλά και τον εννοιολογικό εξοπλισμό μας. Στην πραγματικότητα, οι «γκρίζες ζώνες» επιζητούν μια μορφή χαρτογράφησης η οποία,

όπως δηλώνει ο J. Mark Schuster, σημαίνει πως είμαστε διαρκώς αναγκασμένοι να προβαίνουμε σε ad hoc επιλογές που αφορούν όχι μόνο τι θα περιληφθεί στον χάρτη και τι θα μείνει εκτός, αλλά επίσης «τίνος είναι ο χάρτης που φτιάχνουμε και τίνος όχι» (Schuster κ.ά., 2003, σ. 2). Και φυσικά, η έννοια της χαρτογράφησης υποδηλώνει τον προσωρινό χαρακτήρα του αποτελέσματος: πάντα είναι δυνατή η αλλαγή κλίμακας, και πάντα ο χάρτης επιζητά την ολοκλήρωσή του με τη συμπερίληψή του σ' έναν πολιτιστικό άτλαντα.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η διαμόρφωση του δείγματος

Από την αρχή της έρευνας ακολουθήσαμε μία μέθοδο που ξεκινούσε με τη διερώτηση «ποιοι φορείς μπορούν πραγματικά να οριστούν ως πολιτιστικοί;» Πίσω από την ερώτηση υπάρχει η αντικειμενική ανάγκη να υιοθετηθεί μια ενιαία ορολογία η οποία θα ορίζει το αντικείμενο που αναλύεται. Ο στόχος της έρευνας, όμως, ήταν κατ' αρχήν απογραφικός.³ Δεν εννοούσε μία μέθοδο που θα ξεκινούσε με έναν απόλυτο ορισμό του όρου «πολιτιστικός», γιατί αυτό θα λειτουργούσε ως «φίλτρο» για τον αποκλεισμό πολλών δραστηριοτήτων οι οποίες δεν θα ήταν αμιγώς πολιτιστικές. Προσπαθήσαμε να είμαστε κατά το δυνατόν ανοιχτοί στη συμπερίληψη φορέων που ο (λαϊκός) πολιτισμός δεν είναι το κύριο έργο τους, περιλαμβάνεται ωστόσο στις δραστηριότητές τους. Μια τέτοια διευρυμένη ερμηνεία του όρου δεν διευκολύνει βέβαια στην εμβάθυνση, αναγνωρίζει όμως το κύριο γνώρισμα της πραγματικότητας που καλείται να περιγράψει: ότι στην πολιτιστική πολιτική εμπλέκονται και υπηρεσίες που δεν είναι μόνο πολιτιστικές.

Επίσης, ο πιλοτικός χαρακτήρας της έρευνας επέτρεπε αυτή τη διεύρυνση του πεδίου, καθώς ευκολότερα μπορεί να περιοριστεί το πεδίο σε κατοπινές έρευνες, παρά να διευρυνθεί. Διερευνώντας τον λαϊκό πολιτισμό από τη σκοπιά της πολιτιστικής πολιτικής, τον συνδέουμε με άλλες εκφάνσεις του πολιτισμού, όπως την ερασιτεχνική δημιουργία, η οποία δεν έχει μελετηθεί στη χώρα μας. Επίσης, διερευνώντας το οργανωσιακό πλαίσιο εντός του οποίου καλλιεργείται πλέον ο λαϊκός πολιτισμός –αυθεντικός ή φοκκλορικός–, πιστεύουμε ότι προσφέρουμε τη δυνατότητα συστηματικότερης διερεύνησης νέων σχέσεων και νέων φαινομένων.

3. Η ίδια η έννοια της χαρτογράφησης επιβάλλει την απογραφική λογική, καθώς ο χάρτης αναζητά την πληρότητα της αναπαράστασης.

Ακόμη κι έτσι, όμως, η απογραφή προϋποθέτει έναν αρχικό κατάλογο φορέων. Οι κατάλογοι που διαμορφώθηκαν με βάση τις πληροφορίες της Περιφέρειας, της Νομαρχίας και των Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης ήταν ελλιπείς. Η προσφυγή σε *άτυπες πηγές πληροφόρησης* οδήγησε σε πληροφορίες οι οποίες –αν και δεν απέφευγαν τα μειονεκτήματα των καταλόγων– ήταν πληρέστερες.⁴ Σε κατοπινό στάδιο, ορισμένοι από τους ίδιους τους φορείς αποδείχθηκαν πολύτιμοι πληροφοριοδότες, μολονότι οι πληροφορίες τους παρέμεναν ασυστηματοποιητές και γεωγραφικά περιορισμένες. Καμία από τις παραπάνω πηγές δεν διέθετε πληροφορίες που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες του πολιτιστικού σχεδιασμού: επιστημονική επάρκεια και αξιοπιστία, πληρότητα κάλυψης, συγκρισιμότητα και εύκολη πρόσβαση για τους ερευνητές (πρβλ. Kaple κ.ά., 1996, σ. 4).

Τα κύρια προβλήματα που αντιμετωπίσαμε σχετίζονται με τους σκοπούς για τους οποίους συλλέγονται τα στοιχεία, και οφείλονται:

- στον τρόπο οργάνωσης του πολιτιστικού πεδίου στην περιφέρεια,
- στην απουσία θεσμικής αποκρυστάλλωσης,
- στο μεγάλο αριθμό πολλών μικρών φορέων,
- στις σχέσεις εξουσίας και στις οικονομικές σχέσεις στις οποίες εμπλέκονται οι φορείς με την πολιτεία,
- στη μικρότερη εξάρτηση από το κράτος ή άλλες εξωτερικές πηγές χρηματοδότησης και ελέγχου σε σύγκριση με τον υπόλοιπο μη-κερδοσκοπικό τομέα.

Τα προβλήματα αυτά αποτελούν ενδείξεις περί την ουσία της πολιτιστικής πολιτικής και το εύρος των ζητημάτων που καλείται να αντιμετωπίσει ο σχεδιασμός και η υλοποίησή της –μολονότι συχνά δεν έχουν καμία σχέση με τον πολιτισμό. Ως δομικές ατέλειες του πεδίου συνεπάγονται την έλλειψη ουσιαστικής γνώσης για θέματα κρίσιμα για την πολιτιστική ζωή της χώρας και τεκμηριώνουν την ανάγκη για την άμεση ολοκλήρωση της καταγραφής των φορέων σε εθνικό επίπεδο. Θα πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε πως οι δομικές αυτές ατέλειες δεν συναρτώνται με μία θεσμική και οργανωτική «καθυστέρηση» του πεδίου που χαρακτηρίζει αποκλειστικά τη χώρα μας, στο βαθμό που ανάλογα προβλήματα καταγράφουν πρόσφατες έρευνες και σε άλλες χώρες (βλ., π.χ., Council of Europe, 1995·

4. Συνολικά, στις πηγές που χρησιμοποιήσαμε περιλαμβάνονται το αρχείο βουλευτή των Κυκλάδων, οι υπηρεσίες του Υπουργείου Αιγαίου, της Νομαρχίας Κυκλάδων, των ΟΤΑ τόσο σε επίπεδο δήμου ή κοινότητας όσο και σε επίπεδο δημοτικών διαμερισμάτων, οι πολιτιστικοί φορείς των νησιών, και οι τηλεφωνικοί κατάλογοι Αττικής και Κυκλάδων.

Kaple κ.ά., 1996· Kaple 2002· Lampkin, Boris, 2002· Guetzkow, 2002· Schuster, 2002· Schuster, 2003· Wyszomirski, Cherbo, 2002· Scullion, Garcia, 2005).

Ο σχεδιασμός της έρευνας

Η έρευνα κατέγραψε τους φορείς που δραστηριοποιούνται στο Νομό Κυκλάδων. Το ερωτηματολόγιο διακινήθηκε μέσω ταχυδρομείου. Η μέθοδος αυτή ενδείκνυται για την κάλυψη δείγματος μεγάλης διασποράς, αλλά συνήθως χαρακτηρίζεται από χαμηλή αποκρισσιμότητα.⁵ Ο απογραφικός χαρακτήρας της έρευνας, όμως, απαιτούσε πολύ υψηλότερα ποσοστά αποκρισσιμότητας από εκείνα που διασφαλίζουν τη στατιστική αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος. Έτσι, επιλέξαμε να συνδυάσουμε τα πλεονεκτήματα του ερωτηματολογίου μέσω ταχυδρομείου με τα πλεονεκτήματα της προσωπικής επαφής,⁶ αξιοποιώντας την τάση που αναπτύσσεται τα τελευταία χρόνια για σύνθεση περισσότερων τεχνικών (Dillman, 1999).

Συγκεκριμένα, ο σχεδιασμός της έρευνας προέβλεπε τα εξής στάδια:

1. Τηλεφωνική επικοινωνία με τους εκπροσώπους των φορέων πριν την αποστολή του ερωτηματολογίου για την ενημέρωση του ερωτώμενου σχετικά με την έρευνα, την επιβεβαίωση της δραστηριοποίησής του στο χώρο του λαϊκού πολιτισμού, και την επιβεβαίωση των στοιχείων επικοινωνίας.⁷
2. Αποστολή ερωτηματολογίου και συνοδευτικής επιστολής μέσω ταχυδρομείου.

5. Η αποκρισσιμότητα σε έρευνες μέσω ταχυδρομείου σε γενικό κοινό προσέγγιζε παλαιότερα ένα ποσοστό γύρω στο 50%, ενώ με την αξιοποίηση νεότερων τεχνικών εκτιμάται ότι μπορεί να φτάσει στο 70%-90% (βλ. Dillman κ.ά., 1974). Ωστόσο, στις έρευνες που απευθύνονται σε ειδικά κοινά η αποκρισσιμότητα παραμένει σημαντικά χαμηλότερη (Bourque and Fielder, 1995), με αποτέλεσμα να θεωρείται αποδεκτή όταν υπερβαίνει το 40%. Για μια συνολική κωδικοποίηση των τεχνικών που μπορεί να αξιοποιήσει η έρευνα μέσω ταχυδρομείου, βλ. τη Μέθοδο Ολικού Σχεδιασμού (Total Design Method) του Dillman (Dillman, 1978).

6. Οι μελετητές τονίζουν πως η προσωπική επαφή αυξάνει την πιθανότητα θετικής ανταπόκρισης έναντι του ερωτηματολογίου μέσω ταχυδρομείου (βλ. Κυριαζή, 2002, σ. 125), και πως διασφαλίζει μεγαλύτερη αξιοπιστία των απαντήσεων, διότι δίνεται η ευκαιρία στον ερευνητή να εξηγήσει τυχόν ασάφειες.

7. Η Brook (1978, σ. 134) αναφέρει πως η επικοινωνία με τα άτομα που απαρτίζουν το δείγμα πριν την αποστολή του ερωτηματολογίου και η ενημέρωσή τους σχετικά με το σκοπό της έρευνας αλλά και για το γεγονός ότι σύντομα πρόκειται να λάβουν το ερωτηματολόγιο συμβάλλει στην αύξηση της ανταπόκρισης σημαντικά.

3. Τηλεφωνική υπενθύμιση, δύο περίπου εβδομάδες μετά την αποστολή των ερωτηματολογίων. Επανάληψη της τηλεφωνικής υπενθύμισης μετά από ένα μήνα και αποστολή του ερωτηματολογίου μέσω fax. Σε ελάχιστες περιπτώσεις απαιτήθηκε και τρίτη υπενθύμιση και νέα αποστολή του ερωτηματολογίου.
4. Τηλεφωνική επικοινωνία μετά την παραλαβή του συμπληρωμένου ερωτηματολογίου για την επιβεβαίωση της ορθότητας των απαντήσεων, τη διευκρίνιση και συμπλήρωση των απαντήσεων που οι ερωτώμενοι δεν είχαν απαντήσει.

Η αποκρισιμότητα ανήλθε στο 95,4% των φορέων. Οι υπόλοιποι φορείς δήλωσαν κατηγορηματικά ότι δεν επιθυμούν να συνεργαστούν, εκφράζοντας την απαξίωσή τους προς το Υπουργείο Πολιτισμού.

ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΦΟΡΕΩΝ

Ποιοι διαμορφώνουν το πλαίσιο και δραστηριοποιούνται στον τομέα του πολιτισμού στην επαρχία; Η απάντηση είναι εφικτή μόνο όταν εστιάσουμε στο τοπικό επίπεδο. Τα πλεονεκτήματα που προσφέρει ένας νησιωτικός νομός είναι σημαντικά: το τοπικό επίπεδο είναι σαφώς προσδιορισμένο και ανεξάρτητο από διοικητικές διαιρέσεις, ενώ ο νομός επιτρέπει τη συγκριτική ανάλυση των ευρημάτων σε ένα μεγαλύτερο επίπεδο αφαιρέσεως. Γι' αυτό το λόγο επιλέξαμε να ασχοληθούμε με το Νομό Κυκλάδων. Μολονότι η έμφαση στην έρευνά μας δινόταν στον λαϊκό πολιτισμό, αναδύθηκε μία σύνθετη εικόνα πολυλειτουργικών φορέων οι οποίοι δραστηριοποιούνται σε ποικίλες πολιτιστικές περιοχές, χωρίς ο πολιτισμός να είναι η μόνη ή έστω η κύρια ενασχόλησή τους. Οι φορείς αυτοί μπορούν να ταξινομηθούν σε πέντε κατηγορίες (Πίνακας 1), με διακριτά γνω-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Κατηγορίες των πολιτιστικών φορέων του Νομού Κυκλάδων

| <i>Κατηγορία</i> | <i>N</i> | <i>%</i> |
|----------------------|------------|--------------|
| Πολιτιστικά σωματεία | 223 | 71,9 |
| Ιδιωτική πρωτοβουλία | 38 | 12,3 |
| ΟΤΑ / Δημόσιο | 31 | 10,0 |
| Ίδρυμα | 10 | 3,2 |
| Εκκλησία | 8 | 2,6 |
| ΣΥΝΟΛΟ | 310 | 100,0 |

ρίσματα και σαφώς διαφορετικούς στόχους, διαφορετικές επιδιώξεις και προσδοκίες από τον «πολιτισμό»:

1. Τα **πολιτιστικά σωματεία** είναι η μεγαλύτερη κατηγορία φορέων και στο Νομό Κυκλάδων φτάνει στο 71,9% του συνόλου. Κύριο μέλημα των σωματείων αυτών είναι στην πραγματικότητα η ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των μελών της τοπικής κοινωνίας ή η διατήρηση των δεσμών με αυτήν. Η τοπική κοινωνία προσλαμβάνεται ως πολιτισμική οντότητα γεωγραφικά προσδιορισμένη, γεγονός που προσανατολίζει το περιεχόμενο της δραστηριότητας των φορέων σε συγκεκριμένες δράσεις και μορφές, ενώ ταυτόχρονα περιορίζει την εμβέλειά της. Η τοπικότητα ως πυρήνας της ταυτότητας των μελών είναι η βασική αξία, γύρω από την οποία οργανώνονται θεσμικά αλλά και ιδεολογικά τα πολιτιστικά σωματεία. Κάθε άλλη παράμετρος οφείλει να συναρμόζεται με τη θεμελιώδη αυτή παραδοχή: ο πολιτισμός, το περιβάλλον, οι κοινωνικές σχέσεις θεωρούνται βαθύτατα συνυφασμένα με την τοπικότητα και την κοινοτιστικά νοούμενη ταυτότητα, ως εκδήλωση και απόδειξη της αξίας τους.

Κεντρικό γνώρισμα της οργάνωσής τους είναι ότι παρά τις σημαντικές οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν, διατηρούν την πολιτική και οικονομική αυτονομία τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του αισθήματος της αυτονομίας που διαπνέει τα πολιτιστικά σωματεία είναι η «απροθυμία» να ανταποκριθούν στην προσπάθεια του Υπουργείου Πολιτισμού για κατάρτιση ενός Μητρώου Συλλόγων, στα τέλη της δεκαετίας του 1980 (Κόνσολα, 1990, σ. 73). Η απροθυμία αυτή, την οποία συνάντησε και η παρούσα έρευνα, οφείλεται εν πολλοίς στην ανάδειξη της τοπικότητας ως ύψιστης αξίας, η οποία συγκρούεται εξ ορισμού με τον ομογενοποιητικό και επικρατειακό χαρακτήρα του εθνικού κράτους.

Η προσπάθεια διατήρησης της αυτονομίας τους οδηγεί στην απόρριψη πηγών χρηματοδότησης που θα μπορούσαν να επιβάλλουν δράσεις και λογικές οι οποίες όμως αντιμετωπίζουν τον πολιτισμό σε διαφορετική γεωγραφική κλίμακα. Παραδόξως, τα ίδια αυτά σωματεία που αντιμετωπίζουν με καχυποψία το Υπουργείο Πολιτισμού, εμφανίζονται βαθύτατα δυσαρεστημένα από την άρνησή του να τα χρηματοδοτεί χωρίς όρους και προϋποθέσεις. Η δυσαρέσκεια αυτή είναι ένας από τους κύριους παράγοντες για τους οποίους αντιδρούσαν στην ιδέα της καταγραφής τους, αλλά και στην ιδέα διαμόρφωσης οποιουδήποτε χρηματοδοτικού σχήματος που θα θέτει κανόνες και προϋποθέσεις χρηματοδότησης.

Από την άλλη μεριά είναι σαφές πως δεν είναι δυνατόν να αναληφθεί οποιαδήποτε προσπάθεια σχεδιασμού ή εφαρμογής πολιτιστικής πολιτικής στην επαρχία ερήμην τους. Οι λόγοι είναι πολλοί: τα σωματεία διαθέτουν υποδομές, κινητοποιούν εθελοντικά μεγάλο αριθμό ατόμων, διαθέτουν μέσα ενημέρωσης (εφημερίδες και περιοδικά), διαμορφώνουν ένα σημαντικό κοινό που αποτελείται από τα μέλη τους, τα οποία στην περίπτωση του Νομού Κυκλάδων αντιστοιχούν στο 14,7% του συνολικού πληθυσμού.

Τα πολιτιστικά σωματεία, τέλος, παρουσιάζουν μια εσωτερική διαίρεση, καθώς περισσότερα από τα μισά (52%) σωματεία του Νομού Κυκλάδων εδρεύουν στην Αθήνα. Η ίδρυση και λειτουργία τους οφείλεται τυπικά στην ανάγκη διασφάλισης των δεσμών των «ξενιτεμένων» της εσωτερικής μετανάστευσης με τον τόπο καταγωγής τους, ουσιαστικά όμως στην ανάγκη διαμόρφωσης ενός ασφαλούς πλαισίου ένταξης, το οποίο αναπαράγει τις κοινωνικές σχέσεις της επαρχίας στην πρωτεύουσα, τονίζοντας την αναφορά στον τόπο καταγωγής ως κεντρικό στοιχείο ταυτότητας (βλ. και Μπασκόζο, 1996, σ. 41-44). Η γεωγραφική απόσταση από τον τόπο αναφοράς λειτουργεί μυθοποιητικά, παράγοντας άλλοτε την ψευδαίσθηση «χαμένων παραδείσων» και άλλοτε την εσφαλμένη πεποίθηση πως είναι δυνατή η συντήρηση ομάδων οργανικής αλληλεγγύης στην πόλη.

2. Η **ιδιωτική πρωτοβουλία** χαρακτηρίζει τη δεύτερη κατηγορία φορέων που εμπλέκονται στην πολιτιστική δραστηριότητα του Νομού Κυκλάδων (12,3%). Κεντρικό γνώρισμα των φορέων αυτής της κατηγορίας είναι η ανομοιογένεια. Πρόκειται στις περισσότερες περιπτώσεις για επιχειρήσεις που έμμεσα μάλλον παρά άμεσα σχετίζονται με τον πολιτισμό. Ο επιχειρηματικός τομέας (εργαστήρια παραδοσιακής μαρμαρογλυπτικής, οινοποιεία και συνεταιρισμοί παραδοσιακών χειροτεχνικών και αγροτικών προϊόντων, συλλογές που ανήκουν σε ξενοδοχεία ή σε άλλες επιχειρήσεις, αναπτυξιακές εταιρείες) καλύπτει το 55,3% αυτής της κατηγορίας. Το υπόλοιπο 44,7% περιλαμβάνει αστικές μη κερδοσκοπικές εταιρείες, εταιρείες με πολιτιστικές δραστηριότητες, ιδιωτικές λαογραφικές συλλογές και ένα ιδιωτικό ανοιχτό θέατρο.
3. Η τρίτη σε μέγεθος (10%) κατηγορία αναφέρεται σε φορείς της **τοπικής αυτοδιοίκησης** και του Δημοσίου γενικότερα. Στην κατηγορία αυτή υπάγονται τα γραφεία πολιτισμού των δήμων, της νομαρχίας, αλλά και οι δημοτικές επιχειρήσεις, οι οποίες στην περίπτωση των Κυκλάδων συνδέουν τον πολιτισμό με τον τουρισμό και την οικονομική ανάπτυξη.

Στο πλαίσιο της τοπικής αυτοδιοίκησης ο πολιτισμός αντιμετωπίζεται κυρίως ως μέρος των δημοσίων σχέσεων των δημοτικών αρχών με τους ψηφοφόρους, ενώ τα γραφεία πολιτισμού είναι ουσιαστικά μέρος ενός ευρύτερου σχήματος που περιλαμβάνει την επικοινωνία και τις δημόσιες σχέσεις. Σε ορισμένες περιπτώσεις θεωρούνται ως πρόσφορος χώρος για την επαγγελματική αποκατάσταση της εκλογικής πελατείας. Τέτοιες πρακτικές και αντιλήψεις οδηγούν στην υποβάθμιση των πόρων και των μέσων, στο σχεδιασμό αποσπασματικών δράσεων με ανύπαρκτη στόχευση και λαϊκίστικο περιεχόμενο προκειμένου να εξασφαλίσουν τη συμμετοχή του κοινού. Παράλληλα, οι φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης δεν έχουν συνήθως μια σαφή εικόνα των επιδιώξεων που καλείται να καλύψει ο πολιτισμός, ούτε και των μέσων με τα οποία κάτι τέτοιο είναι εφικτό.⁸ Καμία αξιολόγηση δεν επιχειρείται, ενώ κριτήρια επιτυχίας είναι αόριστες έννοιες, όπως η «συμμετοχή του κόσμου», η «διασκέδαση» κ.λπ.

Ορισμένοι από τους υπαλλήλους που απασχολούνται σε αυτήν την κατηγορία φορέων εκδηλώνουν μεγάλο ενδιαφέρον, προσωπική εμπλοκή και μεράκι, που ωστόσο δεν επαρκούν αν δεν συνοδεύονται από τις απαραίτητες γνώσεις. Από την επαφή μας με τους υπαλλήλους αυτούς διαπιστώσαμε πως απουσιάζει η οργάνωση και η συστηματική καταγραφή δραστηριοτήτων.

Τα ιδρύματα και οι φορείς που σχετίζονται με την Εκκλησία αποτελούν τις δύο τελευταίες από άποψη αριθμού κατηγορίες φορέων (3,2% και 2,6% αντίστοιχα). Όμως, η συμβολή τους στην πολιτιστική και γενικότερα στην πνευματική ζωή των Κυκλάδων δεν θα πρέπει να θεωρείται αμελητέα. Πιο συγκεκριμένα:

4. Τα **ιδρύματα** βρίσκονται κυρίως στα μεγάλα νησιά και σε αρκετές περιπτώσεις διαθέτουν σημαντικές υποδομές μεγάλου κόστους (οργανωμένες βιβλιοθήκες με αξιόλογες συλλογές, συνεδριακά κέντρα, μουσεία, πινακοθήκες κ.λπ.). Τα ιδρύματα αυτά έχουν προϋπολογισμό που κυμαίνεται μεταξύ 100.000 € και 300.000 €. Πλάι σ' αυτά βρίσκονται και ορισμένα ιδρύματα με πολύ μικρότερο προϋπολογισμό και περιορισμένες υποδομές, τα οποία αναπτύσσουν διάφορες δραστηριότητες όπως εκθέσεις, διαλέξεις, υποτροφίες κ.ά.

8. Για αντίστοιχα προβλήματα στη σχέση τοπικής αυτοδιοίκησης και πολιτισμού στη Δανία, βλ. Bayliss, 2004.

5. Οι φορείς που σχετίζονται με την Εκκλησία αποτελούν μια ιδιαίτερη κατηγορία. Οι πέντε από τους οκτώ φορείς υπάγονται στην Καθολική Εκκλησία και εκτός από εκκλησιαστικά κειμήλια διαθέτουν ιστορικά αρχεία, πνευματικά κέντρα και βιβλιοθήκες. Τόσο τα αρχεία, όσο και το Λαογραφικό Μουσείο της Μονής Ιησουιτών και τα εκθέματα της Σχολής και Μονής Ουρσουλινών της Τήνου αναδεικνύουν τη μακρόχρονη συνύπαρξη Καθολικών και Ορθοδόξων, καθώς και το μείζονα πολιτικό ρόλο που έπαιξε η καθολική κοινότητα επί μακρόν σε ορισμένα από τα νησιά των Κυκλάδων.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΦΟΡΕΩΝ

Οι φορείς που καταγράψαμε έχουν ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με τον πολιτισμό. Μπορούμε να διακρίνουμε τις δραστηριότητες αυτές σε τέσσερις τομείς:

- Ο πρώτος τομέας περιλαμβάνει δραστηριότητες που σχετίζονται με το λαϊκό πολιτισμό (πανηγύρια, αναβίωση εθίμων, φεστιβάλ). Το 1/3 των φορέων (33,5%) ασχολείται με τη διοργάνωση πανηγυριών σε γιορτές αγίων που θεωρούνται προστάτες της περιοχής. Τα πανηγύρια συνοδεύονται συχνά από την προσφορά παραδοσιακών εδεσμάτων ή την αναβίωση εθίμων, κυρίως τις περιόδους των Χριστουγέννων, των Απόκριων και του Πάσχα. Τα πανηγύρια είναι κοινωνικές εκδηλώσεις που λειτουργούν ως πόλοι συγκέντρωσης και σύσφιξης των σχέσεων, όχι μόνο μεταξύ των κατοίκων της περιοχής αλλά και με τους «απόδημους» συμπατριώτες του εσωτερικού ή του εξωτερικού.

Με την αναβίωση εθίμων ασχολείται το 1/4 των φορέων (25,8%). Τα πιο συνηθισμένα έθιμα που αναβιώνουν οι φορείς των Κυκλάδων είναι ο παραδοσιακός γάμος, τα χοιροσφάγια, η γιορτή του Αη-Γιάννη Κλήδονα, οι γιορτές που σχετίζονται με την παρασκευή τσίπουρου ή ρακής, το κάψιμο του Ιούδα. Επίσης, ανάμεσα στις δραστηριότητες αυτές συχνά εμφιλοχωρούν φολκλορικού τύπου αναπαραστάσεις, οι οποίες αντλούν το θέμα τους από την παράδοση και τη ζωή της αγροτικής κοινωνίας (π.χ. αναπαράσταση παλαιών επαγγελματιών ή σκηνών από την καθημερινή ζωή του παρελθόντος). Το φολκλορικό στοιχείο συχνά διαχέεται συνολικά στη διαδικασία αναβίωσης των εθίμων, καθώς οι φορείς αγωνίζονται να διατηρήσουν την αυθεντικότητα μιας μορφής, της οποίας το περιεχόμενο έχει εκλείψει. Το ίδιο ισχύει και για άλλες δραστηριότητες που επιχειρεί πολύ μικρότερος αριθμός φορέων όπως φεστιβάλ⁹ ή χορευτικές παραστάσεις.

9. Για τα φεστιβάλ της περιφέρειας στη χώρα μας, βλ. Κόνσολα, Ιωαννίδης (2005, σ. 229).

- Ο δεύτερος τομέας στον οποίο δραστηριοποιούνται οι φορείς που καταγράψαμε αφορά επιμορφωτικές δραστηριότητες (διδασκαλία καλών ή εφαρμοσμένων τεχνών, κατάρτιση σε παραδοσιακά επαγγέλματα, έκδοση βιβλίων, περιοδικών και ημερολογίων, διοργάνωση διαλέξεων, παραγωγή CD κ.ά.). Τέσσερις στους δέκα φορείς (39,7%) δραστηριοποιούνται στη διδασκαλία τεχνών ή παραδοσιακών επαγγελμάτων. Το αντικείμενο της διδασκαλίας είναι συνήθως ο χορός (27,4% των φορέων), αφού δεν απαιτείται ιδιαίτερος εξοπλισμός, ούτε εξαιρετικό ταλέντο, κι έτσι τα μαθήματα απευθύνονται σε μεγάλο αριθμό μελών αλλά και δυνητικών μελών του φορέα. Διαδεδομένη είναι και η διδασκαλία μουσικής –συνήθως παραδοσιακών οργάνων (15,8%). Μικρότερος είναι ο αριθμός των φορέων που οργανώνουν μαθήματα σε τομείς που προϋποθέτουν ταλέντο ή σημαντική επένδυση σε χρήμα και χρόνο από τη μεριά των μαθητευομένων (θέατρο, ζωγραφική, φωτογραφία).

Η λειτουργία χορευτικού συγκροτήματος, ορχήστρας ή θεατρικής ομάδας στο πλαίσιο του φορέα συνδέεται συνήθως με την προσφορά αντίστοιχων μαθημάτων. Αυτό ερμηνεύεται από το γεγονός ότι η λειτουργία της αντίστοιχης πολιτιστικής ομάδας σημαίνει πως υπάρχουν διαθέσιμοι «δάσκαλοι», και παράλληλα κατά κάποιον τρόπο υπόσχεται στους υποψήφιους «μαθητές» πως η εκμάθηση κάποιας από αυτές τις τέχνες θα ολοκληρωθεί κάποια στιγμή με τη συμμετοχή τους σε εκδηλώσεις. Αντίθετα η ιδιοκτησία του κατάλληλου χώρου (πνευματικό κέντρο, εντευκτήριο) δεν αποτελεί προϋπόθεση για την πραγματοποίηση μαθημάτων οποιασδήποτε μορφής, καθώς 3 στους 4 φορείς που προσφέρουν μαθήματα δεν διαθέτουν ανάλογες υποδομές.

Όσον αφορά την έκδοση βιβλίων, περιοδικών και ημερολογίων, τη διοργάνωση διαλέξεων, την παραγωγή CD κ.ά. η πλειονότητα των φορέων (59,7%) δήλωσε πως έχει να επιδείξει μία ή περισσότερες από τις δραστηριότητες αυτές. Καταγράφηκε μια σαφής προτίμηση (37,7%) για τη διοργάνωση διαλέξεων, γεγονός που συνδέεται και με το χαμηλό κόστος τέτοιων εκδηλώσεων. Θα πρέπει ωστόσο να επισημάνουμε πως από τους φορείς αυτούς μόνο οι 20 (6,5%) διοργάνωσαν διαλέξεις ή ημερίδες τη χρονιά πριν τη διεξαγωγή της έρευνας. Η διαφορά αυτή δείχνει κατ' αρχάς πως τέτοιες εκδηλώσεις διοργανώνονται ακανόνιστα, χωρίς κάποιο πρόγραμμα ή μακροπρόθεσμο σχεδιασμό που να εντάσσει τις διαλέξεις σε μια επεξεργασμένη και στοχευμένη εκπαιδευτική δραστηριότητα. Πράγματι, στις περισσότερες περιπτώσεις οι 20 αυτοί φορείς έχουν να επιδείξουν μία μόνο διάλεξη ή ημερίδα μέσα

στο προηγούμενο έτος. Η παρατήρηση αυτή θα πρέπει να μας κατευθύνει και στην ερμηνεία των υπολοίπων απαντήσεων, κυρίως όπου δεν απαιτείται δέσμευση όπως στην έκδοση εφημερίδας ή περιοδικού (13,9%). Παράλληλα, η έκδοση βιβλίων φέρεται να απασχολεί το 22,3% των φορέων, ελάχιστοι όμως ανέφεραν συγκεκριμένα στοιχεία για την εκδοτική τους δραστηριότητα.

- Ο τρίτος τομέας δραστηριοποίησης των πολιτιστικών φορέων αφορά τη διοργάνωση εκδηλώσεων καλλιτεχνικού περιεχομένου. Ένας σημαντικός αριθμός φορέων δήλωσαν πως διοργανώνουν συναυλίες (28,4%), θεατρικές παραστάσεις (22,6%), εκθέσεις ζωγραφικής (21,9%) και φωτογραφίας (20,3%). Αρκετά μικρότερος είναι ο αριθμός των φορέων που δήλωσαν ότι διοργανώνουν εκθέσεις γλυπτικής (11,6%) ή προβολές κινηματογραφικών ταινιών (11%). Και πάλι, ο αριθμός των φορέων που δήλωσαν συγκεκριμένες εκδηλώσεις στη διάρκεια της προηγούμενης από την έρευνα χρονιάς είναι πολύ μικρότερος, γεγονός που αποκαλύπτει ότι και στον τομέα της τέχνης δεν υφίσταται συγκεκριμένος σχεδιασμός και μακροπρόθεσμη στρατηγική, αλλά συγκυριακές κυρίως εκδηλώσεις.
- Ο τέταρτος άξονας δραστηριοποίησης αφορά σχεδόν αποκλειστικά τα πολιτιστικά σωματεία: πρόκειται για τον τομέα της κοινωνικής δράσης, η οποία άλλοτε εμφανίζεται ως προσφορά στην κοινότητα και άλλοτε παίρνει τη μορφή εκδηλώσεων που αποσκοπούν στη σύσφιξη των κοινωνικών δεσμών. Το 38,7% των φορέων (και το 52,5% των πολιτιστικών σωματείων) έχουν να επιδείξουν κάποιες κοινωνικές δραστηριότητες, όπως εξωραϊστικό έργο (13,9%) ή περιβαλλοντική/οικολογική δράση (4,2%), προσφορά κοινωνικού έργου (φροντίδα και ψυχαγωγία ηλικιωμένων, χορήγηση υποτροφιών και βράβευση μαθητών/φοιτητών, οικονομική ενίσχυση απόρων συμπατριωτών, δωρεά ηλεκτρονικών υπολογιστών σε σχολεία, αιμοδοσίες κ.ά.) (10,6%), διοργάνωση εκδρομών (8%) και αθλητικών τμημάτων (6,8%).¹⁰

Η κύρια, ωστόσο, κοινωνικού χαρακτήρα εκδήλωση είναι η διοργάνωση χοροεπεριδίδων ή συνεστιάσεων, που πραγματοποιούνται με διάφορες αφορμές (π.χ. κοπή πρωτοχρονιάτικης πίτας, Απόκριες κ.λπ.).

10. Τα ποσοστά αναφέρονται στο σύνολο των φορέων. Αν εστιάσουμε στα πολιτιστικά σωματεία μόνο, η εικόνα είναι σαφώς χαρακτηριστικότερη: εξωραϊστικό έργο (18,8%) ή περιβαλλοντική/οικολογική δράση (5,4%), προσφορά κοινωνικού έργου (13,9%), διοργάνωση εκδρομών (11,2%) και αθλητικών τμημάτων (9,4%).

Τέτοιες δραστηριότητες έχουν αποκλειστικά τα πολιτιστικά σωματεία, και κυρίως όσα εδρεύουν στην Αθήνα. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις σωματείων που η εκδήλωση αυτή είναι η κεντρική ή η μόνη δραστηριότητά τους. Καθώς μάλιστα συγκεντρώνει το σύνολο των μελών, θεωρείται ως σημαντικό στοιχείο της ταυτότητάς τους. Το γεγονός ότι σχεδόν οι μισοί από τους συλλόγους που εδρεύουν στην Αθήνα αναφέρουν τέτοιου είδους εκδηλώσεις στη διάρκεια του χειμώνα δείχνει πόσο σημαντική είναι γι' αυτούς η επιβεβαίωση της κεντρικής θέσης που κατέχει ο τόπος καταγωγής στην ταυτότητα των εσωτερικών μεταναστών. Παράλληλα, τέτοιες εκδηλώσεις δίνουν τη δυνατότητα παρουσίας της εκπαιδευτικής ή της καλλιτεχνικής δραστηριότητας των σωματείων, με τη συμμετοχή, π.χ., των χορευτικών ή άλλων ομάδων στην εκδήλωση.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΥΠΟΔΟΜΕΣ

Μια ιδιαίτερη κατηγορία δραστηριοποίησης των φορέων αφορά τη δημιουργία, συντήρηση και λειτουργία πολιτιστικών υποδομών (πνευματικά κέντρα, λαογραφικά μουσεία, βιβλιοθήκες, αίθουσες προβολών, συνεδριακά κέντρα) (Πίνακας 2). Αυτή η δραστηριότητα διαφέρει από τις προηγούμενες ως προς το γεγονός ότι διαθέτει υλική υπόσταση εγγεγραμμένη στο χώρο της κοινότητας. Γι' αυτό το λόγο θεωρήσαμε σκόπιμο να τη μελετήσουμε αυτοτελώς. Η έρευνά μας στηρίχθηκε σε όσα δήλωσαν οι φορείς, γεγονός που καθιστά απαραίτητη την περαιτέρω διερεύνηση του πραγματικού περιεχομένου των δηλώσεων αυτών. Είναι, παρ' όλα αυτά, σημαντικό ότι αρκετοί φορείς έχουν οργανώσει συλλογές βιβλίων, διαθέτουν χώρους που λειτουργούν ως πνευματικά κέντρα, ακόμη και όταν στην πραγματικότητα δεν πληρούν τις προδιαγραφές ενός πνευματικού κέντρου, διατηρούν μουσεία ή –στις περισσότερες περιπτώσεις– συλλογές. Οι αριθμοί ενισχύουν τη σημασία που πρέπει να αποδώσουμε στις υποδομές αυτές, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύουν τα εγγενή προβλήματα που θα πρέπει να αντιμετωπισθούν στο μέλλον.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Πολιτιστικές υποδομές των φορέων του Νόμου Κινηλάδιων

| Νησί | Βιβλιοθήκες | Πνευματικά Κέντρα | Λαογραφικά Μουσεία | Λαογραφικές Συλλογές | Κινηματογραφικές Λέσχες | Θέατρα | Πινακοθήκες |
|-------------------------|-------------|-------------------|--------------------|----------------------|-------------------------|--------|-------------|
| Αμοργός | 4 | 2 | | 4 | | | |
| Ανάφη | 1 | | | | | | |
| Άνδρος | 7 | 11 | 6 | 3 | 1 | | |
| Αντίπαρος | | | | | | | |
| Δονούσα | 1 | 1 | | | 1 | 1 | |
| Ηρακλεία | | | | | | | |
| Θήρα | 3 | 5 | | 2 | 3 | | 1 |
| Τίος | 1 | | | 1 | | 1 | |
| Κέα | 2 | | | | | | |
| Κίμωλος | | | | 1 | | | |
| Κορυνησία | | | | | | | |
| Κυβνος | 1 | 1 | 1 | 1 | | | |
| Μήλος | 2 | | 1 | | 2 | | |
| Μύκονος | 2 | 1 | 2 | 1 | 1 | | 2 |
| Νάξος | 11 | 12 | 7 | 11 | | | 1 |
| Πάρος | 10 | 5 | 6 | 3 | 3 | | 1 |
| Σέριφος | | 1 | 1 | 1 | | 1 | |
| Σίμινος | | | | | | | |
| Σίφνος | 2 | 2 | 1 | | | | |
| Σύρος | 6 | 4 | 1 | 2 | 1 | | 2 |
| Σχοινούσα | | | 1 | | | 1 | |
| Τήνος | 14 | 15 | 8 | | 1 | 1 | 1 |
| Φολέγανδρος | 1 | | 1 | | | | |
| Σύνολο Νομού Κινηλάδιων | 68 | 60 | 36 | 30 | 13 | 5 | 8 |

Πνευματικά κέντρα

Η πιο διαδεδομένη κατηγορία πολιτιστικών υποδομών είναι τα πνευματικά κέντρα. Με τον όρο αυτό οι φορείς εννοούν χώρους πολλαπλών λειτουργιών που μπορούν να στεγάσουν διάφορες και διαφορετικές μεταξύ τους δραστηριότητες, από διαλέξεις και εκθέσεις, ως θεατρικές και χορευτικές παραστάσεις, προβολές ή μικρές συναυλίες.¹¹ Η σημασία των πνευματικών κέντρων οφείλεται στο γεγονός ότι μπορούν να αποτελέσουν ένα σταθερό σημείο αναφοράς, γύρω από το οποίο δομείται η (πολιτιστική και κοινωνική) δραστηριότητα και αναπτύσσονται η κοινωνικότητα των ατόμων και το αίσθημα της συλλογικής δημιουργίας – βασικό στοιχείο του λαϊκού πολιτισμού. Έτσι, τα πνευματικά κέντρα «στοχεύουν στην εκτεταμένη και κυρίως ενεργητική λαϊκή συμμετοχή, με τη δραστηριοποίηση του “λανθάνοντος” καλλιτεχνικού δυναμικού» (Κόνσολα, 1990, σ. 68). Τα πνευματικά κέντρα μπορούν να αποτελέσουν σημαντικό μοχλό πολιτιστικής ανάπτυξης, ακόμη και στις περιπτώσεις κατά τις οποίες δεν καλύπτουν τις προδιαγραφές που υποδηλώνει η παραπάνω περιγραφή. Γι' αυτό άλλωστε και στο Πενταετές Πρόγραμμα 1983-1987 επισημαίνεται η ανάγκη εντοπισμού κατάλληλων χώρων στέγασης πολιτιστικών λειτουργιών ή εκδηλώσεων (ΥΠΕΘΟ-ΚΕΠΕ, 1985, σ. 413).

Το 1990 η Κόνσολα ανέφερε την ύπαρξη 36 πνευματικών κέντρων στις Κυκλάδες. Η έρευνά μας κατέγραψε 60 πνευματικά κέντρα, και αρκετά ακόμη υπό κατασκευή ή στο στάδιο της μελέτης. Η αύξηση στα 12 χρόνια που μεσολάβησαν ανέρχεται σε 66,6%, ποσοστό σημαντικό και πολυσήμαντο. Ακόμη κι έτσι, όμως, δέκα νησιά παραμένουν χωρίς πνευματικό κέντρο. Η πληθώρα των πνευματικών κέντρων (στην Άνδρο, τη Νάξο και την Τήνο ξεπερνούν τα δέκα) αποδεικνύει τη σημασία που αποδίδουν οι φορείς στη διασφάλιση ενός χώρου για την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων τους, αλλά και στην κατά το δυνατόν υλικότερη αποτύπωση της παρουσίας τους στο γεωγραφικό και κοινωνικό χώρο της κοινότητας.

Στο σύνολο του Νομού, σε κάθε πνευματικό κέντρο αναλογούν 1.816 κάτοικοι. Ωστόσο, η αναλογία σε ορισμένα νησιά είναι σημαντικά μικρότερη. Χαρακτηριστικότερη είναι η περίπτωση της Τήνου, που διαθέτει 15 πνευματικά κέντρα σε καθένα από τα οποία αναλογούν μόνο 572 κάτοικοι. Το ενδιαφέρον είναι πως οι φορείς που διαθέτουν αυτές τις υποδομές δεν έχουν δημιουργήσει πολιτιστικές ομάδες, οι οποίες να τα χρησιμοποιή-

11. Σχετικά με την ασάφεια του θεσμού των πνευματικών ή πολιτιστικών κέντρων στη χώρα μας, βλ. Μπιτσάνη, 2004, σ. 156-157.

ούν για την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων τους. Έτσι, φαίνεται πως τα πνευματικά κέντρα λειτουργούν ως χώροι συνάντησης, ψυχαγωγίας και κοινωνικής συναναστροφής. Μια τέτοια χρήση είναι εύλογη, δεν θεμελιώνει όμως την πολιτιστική διάσταση αυτών των χώρων, που μερικές μόνο ημέρες το χρόνο φιλοξενούν πολιτιστικές δραστηριότητες. Ακόμη, δεν αξιοποιεί πλήρως τις δυνατότητες αυτών των υποδομών να συμβάλλουν συστηματικά στην ανάδειξη του λαϊκού πολιτισμού και στην προώθηση της πολιτιστικής δημιουργίας.

Η περίπτωση της Τήνου είναι ενδιαφέρουσα, όχι όμως χαρακτηριστική. Σε άλλα νησιά η ύπαρξη πνευματικών κέντρων συνοδεύεται από τη λειτουργία διαφόρων ομάδων, συνήθως χορευτικών ή θεατρικών. Φαίνεται, λοιπόν, πως υφίσταται ένα «κατώφλι» στην αναλογία κατοίκων ανά πνευματικό κέντρο, κάτω από το οποίο (με εξαίρεση τα μικρά νησιά της «άγονης γραμμής») οι ανθρωπίνι πόροι δεν συμβαδίζουν με τους υλικούς, και οι τελευταίοι μένουν ανεκμετάλλευτοι.¹²

Λαογραφικά μουσεία

Αντίστοιχη επιδίωξη φαίνεται πως υπηρετεί ο μεγάλος αριθμός λαογραφικών μουσείων¹³ (ή άλλων μικρότερων χώρων μόνιμης έκθεσής τους), που φτάνουν τα 36 (και 6 ακόμη βρίσκονταν υπό κατασκευή ή υπό ίδρυση το 2002). Από αυτά, τα 27 είναι γενικού χαρακτήρα λαογραφικά και περιλαμβάνουν από γεωργικά εργαλεία και οικιακά σκεύη ή μικροέπιπλα μέχρι φωτογραφίες, χάρτες και δημόσια ή ιδιωτικά έγγραφα. Μόνο 6 μουσεία αποτελούν μνημεία της προβιομηχανικής περιόδου, τα οποία αποτελούν και τα ίδια μέρος του εκθέματος (ελαιοτριβεία, νερόμυλοι, ανεμόμυλος, καθώς και το κτίριο που στεγάζει τη Λαογραφική Συλλογή Μυκόνου). Σε αυτά θα πρέπει να προσθέσουμε και τις μονές Ουρσουλινών και

12. Η έρευνα έδειξε, με στοιχεία που δεν μπορούν να εκθεθούν εδώ αναλυτικά, πως η δραστηριότητα πολλών φορέων χωρίς πνευματικό κέντρο είναι εξίσου σημαντική –και μερικές φορές σημαντικότερη– από εκείνη φορέων που διαθέτουν την αντίστοιχη υποδομή.

13. Η πρώτη καταγραφή, συνοδευόμενη από μια θεωρητική επεξεργασία της ιστορίας, της οργάνωσης και της κατανομής των Λαογραφικών Μουσείων στον ελληνικό χώρο, έγινε από τον Γ. Γκιζέλη κ.ά. (1979). Για το θεωρητικό παράδειγμα που κατήυθνε την ανάπτυξη της Λαογραφίας και –κατά συνέπεια– στο οποίο στηρίχθηκε η ίδρυση και λειτουργία των λαογραφικών μουσείων και συλλογών στην Ελλάδα, βλ. Καυταντζόγλου (2003). Σχετικά με τις πρακτικές οργάνωσης και λειτουργίας των λαογραφικών μουσείων στην Ελλάδα, βλ. ενδεικτικά ΥΠΠΟ – Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης (1988), και τα κείμενα που δημοσιεύονται στον τόμο 12-13 του περιοδικού *Εθνογραφικά* (2003). Τέλος, για το νέο πλαίσιο λειτουργίας που έθεσε ο νόμος 3028/2002, βλ. Βουδούρη (2003).

Ιησουιτών της Τήνου, καθώς ένα μέρος των κτιρίων στεγάζει τις συλλογές οι οποίες αναφέρονται σε δραστηριότητες που αναπτύσσονταν στην καθημέρα. Σε ορισμένες ακόμη περιπτώσεις, τα λαογραφικά μουσεία στεγάζονται σε παλαιά κτίρια, που συχνά όμως δεν σχετίζονται με τα εκθέματα με ουσιώδη σχέση (π.χ. σχολικές αίθουσες που στεγάζουν λαογραφικές συλλογές). Επιπλέον, στις Κυκλάδες λειτουργούν 2 εκθέσεις υφαντικής, μία έκθεση τοπικών ενδυμασιών και το Βιομηχανικό Μουσείο Ερμούπολης. Στην απαρίθμηση δεν περιλάβαμε τα παραδοσιακά οινοποιεία και τις εκθέσεις μαρμαρογλυπτικής.

Στα λαογραφικά μουσεία θα πρέπει να προσθέσουμε 24 ακόμη λαογραφικές συλλογές, οι οποίες περιλαμβάνουν συνήθως εργαλεία, οικιακά σκεύη, αντικείμενα καθημερινής χρήσης, παλιές φωτογραφίες κ.λπ., και 6 συλλογές παραδοσιακών ενδυμασιών. Οι συλλογές αυτές εκτίθενται περιστασιακά, χωρίς να έχει ανεγερθεί ακόμη μόνιμος χώρος στέγασής τους. Το γεγονός ότι ένας στους πέντε φορείς (21,3%) συντηρεί ένα μουσείο, μία μόνιμη έκθεση ή μία συλλογή λαογραφικού υλικού, δείχνει την ιδιαίτερη σημασία που αποδίδουν σε αυτή την ενασχόληση, την οποία πολλοί περιγράφουν ως καθήκον και αντιμετωπίζουν ως αποστολή.

Η ομοιομορφία των επιλογών των φορέων οδηγεί σε μουσεία και συλλογές χωρίς εξειδικευμένο ενδιαφέρον, στις οποίες βρίσκουν μία θέση όλα τα «παλαιά» αντικείμενα. Η γεωγραφική κατανομή των λαογραφικών μουσείων και συλλογών, και κυρίως η συγκεντρωσή τους σε τέσσερα μεγάλα νησιά (Νάξος, Τήνος, Άνδρος, Πάρος) αποκαλύπτει την περιορισμένη (τοπική) εμβέλειά τους. Τα περισσότερα επιχειρούν να αναδείξουν τη μοναδικότητα της περιοχής τους συγκεντρώνοντας σε έναν χώρο και εκθέτοντας ομοειδή αντικείμενα με τους γείτονές τους, αντί να επιδιώξουν να προσφέρουν στους επισκέπτες αλλά και στους κατοίκους διαφοροποιημένες υπηρεσίες, ή να συνενώσουν τις δυνάμεις τους για να προσφέρουν μεγαλύτερες και πληρέστερες συλλογές. Χωρίς διαφοροποίηση, χωρίς εξειδικευμένο προσωπικό, με έναν τρόπο έκθεσης των συλλογών που δεν ανταποκρίνεται στις σύγχρονες μουσειολογικές αντιλήψεις, τα μουσεία αυτά και οι συλλογές «λειτουργούν σε μια ζώνη του λυκόφωτος, μας υποχρεώνουν να τα προσπερνάμε και να αναζητούμε [αλλού] αφηγήσεις και αναπαραστάσεις του πιο πρόσφατου και οικείου πολιτισμικού παρελθόντος μας» (Καυταντζόγλου, 2003, σ. 36). Ποιο είναι, τότε, το νόημα της λειτουργίας αυτών των μουσείων και συλλογών; Τι νομιμοποιεί την επανάληψή τους;

Την απάντηση μας τη δίνουν οι μη ποσοτικοποιήσιμες παρατηρήσεις των ανθρώπων που εκπροσωπούν τους φορείς, στην επικοινωνία τους με

την ερευνητική ομάδα: μέσα από τις συλλογές αυτές, αντικείμενα συναισθηματικής αξίας που διατηρούνται επειδή αποκρυσταλλώνουν τον οικογενειακό χρόνο και διασφαλίζουν τη διατήρηση της μνήμης του κατασκευαστή ή του χρήστη τους, καθίστανται αναπόσπαστο μέρος της συλλογικής μνήμης της κοινότητας. Και όπως ακριβώς τα αντικείμενα βρίσκουν τη θέση τους σ' ένα μνημονικό μηχανισμό που δοξάζει τους αφανείς προγόνους, με τον ίδιο τρόπο και οι σημερινοί ιδιοκτήτες τους ξαναβρίσκουν τη θέση τους στο διερχόμενο από την εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση, τον εκμοντερνισμό και την αστικοποίηση της υπαίθρου, κοινωνικό ιστό. Έτσι, τα αντικείμενα των λαογραφικών συλλογών αποκρυσταλλώνουν και αντικειμενοποιούν τις κοινωνικές σχέσεις, ενώ παράλληλα συμβολίζουν την ένταξη της γενεαλογίας (του οικογενειακού χρόνου) στην κοινότητα (στον κοινωνικό χώρο). Επιπλέον, η τοποθέτησή τους στο «Μουσείο» αποτελεί έναν συμβολικό καθαγιασμό της κοινής παράδοσης και σύμβολο της διαχρονικότητας της συλλογικότητας μέσα από την οποία αυτοπροσδιορίζονται. Αντιλαμβάνεται κανείς πως μια τέτοια διεργασία έχει ιδιαίτερη σημασία για τους συμμετέχοντες, και ότι ένα μέρος της σημασίας αυτής μεταβιβάζεται στον διαμεσολαβητή ανάμεσα στο άτομο και την κοινότητα, στο φορέα που αναλαμβάνει να διαμορφώσει και να στεγάσει τη συλλογή.

Το έργο των φορέων είναι έργο «ερασιτέχνη» λαογράφου, ξεκομμένου από τις εξελίξεις στο χώρο της επιστήμης της λαογραφίας (βλ. και Γκιζέλη, 1979, σ. 17 κ.επ.) αλλά και του πολιτιστικού σχεδιασμού. Αντί να τον επικρίνουμε εκ του ασφαλούς, ορθότερο είναι να τον βοηθήσουμε να γνωρίσει τις τάσεις αυτές, να εξοικειωθεί με τις νέες αντιλήψεις και πρακτικές και –στην καλύτερη περίπτωση– να ζητήσει τη βοήθεια των ειδικών. Ωστόσο, δεν θα πρέπει να λησμονούμε ότι πίσω από τον «ερασιτεχνισμό» κρύβεται η ειλικρίνεια μιας αυθεντικής αναζήτησης της παράδοσης και της ταυτότητας –συλλογικής, αλλά και ατομικής–, της ρίζας και του ριζώματος σ' έναν κόσμο άνυδρο και ξεριζωμένο.

Μια τέτοια ερμηνεία δικαιολογεί την πολλαπλότητα και την προβληματική διασπορά των λαογραφικών μουσείων και συλλογών. Μόνο που τη δικαιολογεί σε κοινωνιολογικό και ανθρωπολογικό επίπεδο. Αντίθετα, στο επίπεδο μιας συνεκτικής και οργανωμένης πολιτιστικής διαχείρισης αναγνωρίζουμε την ανυπαρξία σχεδιασμού και την κυριαρχία του τυχαίου στην επιλογή των περιοχών εγκατάστασης, ακόμη κι όταν περάσουμε από το Νομό στο νησί ως βασικό επίπεδο ανάλυσης. Έτσι, είκοσι και πλέον έτη μετά την έρευνα του Γκιζέλη, και ενώ τα 5 λαογραφικά μουσεία έχουν φτάσει τα 36, παραμένει περισσότερο παρά ποτέ επίκαιρη η παρα-

τήρηση πως «η χωροκατανομή των λαογραφικών μουσείων κατά κανένα τρόπο δεν μπορεί να θεωρηθεί αποτέλεσμα μιας συγκεκριμένης και συνεπούς για ολόκληρο τον ελληνικό χώρο πολιτιστικής πολιτικής» (Γκιζέλης κ.ά., 1979, σ. 75). Αυτό οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι μεγάλο μέρος τους ανήκει σε ιδιώτες και συλλόγους που λειτουργούν αυτοτελώς, σύμφωνα με κριτήρια ιδιωτικά και συνεπώς «ανορθολογικά», αδιαφορώντας για τη δημόσια πολιτιστική πολιτική, όταν και όπως αυτή εκδηλώνεται –είτε ως ενίσχυση δράσεων, είτε ως άρνηση χρηματοδότησης.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ

Οι πολιτιστικές υποδομές συχνά αντιμετωπίζονται ως αυτοσκοπός από αρκετούς φορείς, στο βαθμό που η ολοκλήρωσή τους συχνά ενδύεται μια συμβολική λειτουργία, αφήνοντας στο περιθώριο την πρακτική αξιοποίησή τους για πολιτιστικούς σκοπούς. Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται η σημασία της ύπαρξης πολιτιστικών ομάδων (Πίνακας 3), οι οποίες λειτουργούν στο πλαίσιο του φορέα. Πέρα από τη συμβολή τους στην πολιτιστική δράση του φορέα, είτε αυτή προσανατολίζεται στην καλλιτεχνική δημιουργία, είτε στην προστασία παραδοσιακών καλλιτεχνικών μορφών, οι ομάδες αυτές διαμορφώνουν το πλαίσιο διαρκούς κοινωνικοποίησης των μελών τους, επιβεβαίωσης και ενίσχυσης των αξιών που κυριαρχούν στις τάξεις και στις επιλογές του φορέα. Ταυτόχρονα, όμως, οι ομάδες επιτρέπουν την ομαλή ένταξη του ατόμου σε μια επιλεγμένη ομάδα αναφοράς με κοινές αναζητήσεις: την ανάδειξη της ατομικότητας, των δεξιοτήτων και του ταλέντου του· την προβολή του στο σύνολο των μελών του φορέα και την εκ μέρους τους αποδοχή και επιδοκιμασία.

Η λειτουργία ομάδων συχνά συνδυάζεται με την παροχή αντίστοιχων μαθημάτων. Η σχέση ανάμεσα στα δύο είναι αμφίδρομη, καθώς τα μέλη της ομάδας είναι δυνητικοί εκπαιδευτές, ενώ οι καλύτεροι «μαθητές» είναι τα μελλοντικά μέλη των πολιτιστικών ομάδων. Έτσι, οι πολιτιστικές ομάδες μπορούν να θεωρηθούν ως ένα κομβικό σημείο της λειτουργίας των πολιτιστικών φορέων (και ιδιαίτερα των πολιτιστικών σωματείων): στηρίζουν την όποια πολιτιστική παραγωγή του φορέα, καλύπτουν ψυχο-κοινωνικές ανάγκες των μελών, διασφαλίζουν τη συνέχεια του φορέα.

Προσφιλής δραστηριότητα αναδεικνύεται η διατήρηση χορευτικών συγκροτημάτων, καθώς το ένα τρίτο των φορέων (35,5%) διαθέτουν ένα ή περισσότερα. Τα 69 από αυτά βρίσκονται στα νησιά του Νομού Κυκλάδων, και τα υπόλοιπα 46 στην Αθήνα. Η επιλογή της δημιουργίας ενός χορευτικού συγκροτήματος είναι εύκολη, διότι δεν απαιτεί υψηλό κόστος, ενώ

εμπλουτίζει διάφορες δραστηριότητες, πολιτιστικές (χορευτικές εκδηλώσεις, πανηγύρια, φεστιβάλ) και κοινωνικές (συνεστιάσεις, κοπή πρωτοχρονιάτικης πίττας, κ.λπ.). Απευθύνεται στο μεγαλύτερο τουλάχιστον μέρος των μελών του φορέα, χωρίς αποκλεισμούς, καθώς δεν απαιτεί ιδιαίτερες δεξιότητες ή ταλέντο, και προσφέρει ευκαιρίες ατομικής προβολής.

Οι φορείς των Κυκλάδων διατηρούν ακόμη 42 θεατρικές ομάδες (από τις οποίες οι 37 βρίσκονται στα νησιά), 39 χορωδίες (30 στα νησιά) και 31 ορχήστρες ή μουσικά συγκροτήματα (25 στα νησιά).

Η γεωγραφική κατανομή των πολιτιστικών ομάδων στα νησιά των Κυκλάδων σχετίζεται με τις ιδιαίτερες πολιτιστικές παραδόσεις οι οποίες αναπτύχθηκαν σε κάθε νησί. Παρά την επικοινωνία που υφίσταται μεταξύ γειτονικών νησιών, καθένα απ' αυτά φαίνεται πως έχει διαφορετική φυσιογνωμία και κάποιας μορφής αυτάρκεια. Έτσι, η Άνδρος και η Νάξος διακρίνονται για το μεγάλο αριθμό χορευτικών συγκροτημάτων, ακολουθούμενες από την Πάρο και τη Θήρα. Το αστικό παρελθόν της Σύρου την καθιστά θεατρικό κέντρο, με τη Νάξο και την Πάρο να ακολουθούν. Η Νάξος έχει τις περισσότερες ορχήστρες και χορωδίες.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Πολιτιστικές ομάδες των φορέων του Νομού Κυκλάδων

| Νησί | Χορωδία | | Ορχήστρα | | Θεατρική ομάδα στην Αθήνα | στο νησί | Χορευτικό συγκρότημα στην Αθήνα | | στο νησί |
|-----------------|------------|----------|------------|----------|---------------------------|----------|---------------------------------|----------|----------|
| | στην Αθήνα | στο νησί | στην Αθήνα | στο νησί | | | στην Αθήνα | στο νησί | |
| Αμοργός | 1 | 1 | | | 1 | 1 | 3 | 3 | |
| Ανάφη | | | | | | | 2 | 2 | |
| Άνδρος | | 3 | 2 | | | 4 | 6 | 15 | |
| Αντίπαφος | | | | | | | | 2 | |
| Δοουσα | | | | 1 | | 1 | 1 | | |
| Ηρακλεία | | | | | | | | | |
| Θήρα | 1 | 1 | | 3 | 1 | 4 | 3 | 5 | |
| Τοσ | | 1 | | 1 | | 2 | | 2 | |
| Κέα | 1 | 1 | 1 | 1 | | | 1 | 2 | |
| Κίμωλος | | | | | | | 1 | | |
| Κουφονησία | | | | | | | | | |
| Κύθνος | 2 | 2 | 1 | 2 | 1 | | 3 | 2 | |
| Μήλος | | 2 | | 3 | | 2 | | 4 | |
| Μύκονος | | 1 | | | | 2 | | 3 | |
| Νάξος | | 7 | 1 | 8 | 1 | 6 | 16 | 16 | |
| Πάρος | 1 | 6 | | 3 | | 6 | 2 | 7 | |
| Σέριφος | | | | | | | 1 | 1 | |
| Σίκινοσ | | | | | | | | | |
| Σίφνος | | | | | | 1 | | 1 | |
| Σύρος | | 4 | | 3 | | 8 | | 2 | |
| Σχοινούσα | | | | | | | 1 | | |
| Τήνος | 1 | 3 | 1 | | | | 4 | 2 | |
| Φολέγανδρος | | | | | | | 1 | | |
| Κυκλάδες γενικά | | | | | 1 | | 1 | | |
| Σύνολο | 7 | 32 | 6 | 25 | 5 | 37 | 46 | 69 | |

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα κυρίαρχα γνωρίσματα των φορέων, συνεπώς, είναι τα ακόλουθα:

- **Εσωστρέφεια.** Οι δραστηριότητές τους απευθύνονται κατ' αρχάς στα μέλη τους. Η τοπική κοινωνία αντιμετωπίζεται μόνο ως κοινό και σπάνια καλείται να συμμετάσχει στο σχεδιασμό και την υλοποίηση πολιτιστικών δραστηριοτήτων χωρίς την προϋπόθεση εγγραφής στον φορέα. Οι επισκέπτες, που στην περίπτωση του Νομού Κυκλάδων είναι πολλοί, αντιμετωπίζονται επίσης ως ένα δυνητικό κοινό, ευπρόσδεκτο εφόσον συμβάλλει στη βελτίωση των οικονομικών του φορέα, το οποίο, όμως, ελάχιστα απασχολεί τους υπεύθυνους στη φάση του σχεδιασμού.
- **Απουσία συντονισμού.** Δεν διαφαίνεται η πιθανότητα να αναγνωρίσουν οι φορείς έναν εξ αυτών ο οποίος θα αναλάβει συντονιστικό ρόλο και θα προχωρήσει σε σχεδιασμό πολιτιστικής πολιτικής. Αυτό δε σημαίνει πως οι φορείς δεν συνεργάζονται. Οι συνεργασίες, όμως, εκδηλώνονται σε περιπτώσεις που η αυτόνομη δραστηριοποίηση θα διασπούσε το τοπικό κοινό (π.χ. διοργάνωση Καρναβαλιού, ή πανηγυριών). Το πέρασμα από την ευκαιριακή συνεργασία στο συντονισμό δράσεων και πόρων, υλικών ή ανθρωπίνων, προϋποθέτει έναν φορέα ο οποίος θα διαθέτει το κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό, αλλά και την πολιτική και οικονομική ισχύ, που θα του επιτρέψει να αναλάβει επιτελικό ρόλο. Σε κάποιο βαθμό, συντονιστικό ρόλο παίζουν δευτεροβάθμιοι φορείς, όπως η Ομοσπονδία Ναξιακών Σωματείων. Ωστόσο, ουσιαστικά ο επιτελικός ρόλος προορίζεται για την Τοπική Αυτοδιοίκηση, η οποία όμως –όπως δείξαμε– δεν έχει τη δυνατότητα να τον αναλάβει.
- **Έλλειψη πρωτοτυπίας.** Οι δραστηριότητες των φορέων είναι ομοιόμορφες, με ελάχιστα περιθώρια πρωτοτυπίας. Οι επιτυχημένες πρακτικές του παρελθόντος σπάνια εγκαταλείπονται, ακόμη και όταν μετατραπούν σε ρουτίνα. Ο ερασιτεχνισμός που υποστηρίζουν οι φορείς δεν αναλαμβάνει, δυστυχώς, το ρίσκο του πειραματισμού. Η φορμαλιστική αναφορά στην παράδοση προσφέρει ένα πειστικό πρόσχημα. Η εμπλοκή αρκετών προσώπων με τον πολιτισμό έχει περισσότερο χαρακτήρα εκτέλεσης ή παράστασης παρά πρωτογενούς δημιουργίας.
- **Προάσπιση της αυτονομίας.** Στο όνομα της αυτονομίας, οι περισσότεροι φορείς δεν επιδιώκουν να βελτιώσουν την οικονομική τους κατάσταση και την πολιτιστική τους συμβολή, συμμετέχοντας σε

ευρωπαϊκά προγράμματα και δίκτυα. Κύριες πηγές εσόδων παραμένουν οι συνδρομές των μελών, τα εισιτήρια στις διάφορες δραστηριότητες και η χρηματοδότηση από πηγές της Τοπικής ή Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης. Ο διχασμός ανάμεσα στην επιδίωξη χρηματοδότησης από κεντρικούς φορείς (π.χ. το Υπουργείο Πολιτισμού) και στην απαίτηση διατήρησης απόλυτης αυτονομίας στο σχεδιασμό, την επιλογή και υλοποίηση των δράσεών τους, έχει ως αποτέλεσμα τη διαρκή απορρύθμιση, τον πολλαπλασιασμό του κόστους, τη μείωση της ποιότητας, την παροχή ομοιόμορφων πολιτιστικών προϊόντων χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Πίσω από αυτή την κατάσταση, όμως, αναδύεται μια ιδιαίτερη δυναμική, καθώς:

- Στους πολιτιστικούς φορείς του Νομού Κυκλάδων συμμετέχει το 14% του πληθυσμού, καθώς επίσης και ένας μεγάλος αριθμός Κυκλαδιτών που ζουν στην Αθήνα αλλά συμμετέχουν ενεργά στη ζωή των νησιών.
- Παρά τον μικρό τους προϋπολογισμό, 182 φορείς είχαν το 2001 συνολικό προϋπολογισμό 4,3 εκατ. ευρώ, γεγονός που δείχνει πως η συνένωση δυνάμεων μπορεί να διαμορφώσει τη δυνατότητα σημαντικότερων παρεμβάσεων σε όλα τα επίπεδα (υποδομές, ομάδες, εκδηλώσεις).
- Οι υφιστάμενες υποδομές είναι σε αρκετές περιπτώσεις ικανοποιητικές. Στόχος δεν μπορεί να είναι η εμμονή στην κατασκευή πολιτιστικών υποδομών, αν παραμένουν χωρίς πολιτισμό. Το παράδειγμα της πολιτιστικής αναζωογόνησης των πόλεων¹⁴ μπορεί να λειτουργήσει ως οδηγός σε αυτόν τον τομέα.

Οι παράγοντες αυτοί αναδεικνύουν τους τοπικούς πολιτιστικούς φορείς σε δυνητικούς συντελεστές μιας πολιτιστικής, αλλά επίσης κοινωνικής και –σε μικρότερο βαθμό– οικονομικής ανάπτυξης. Οι δραστηριότητες των φορέων έχουν σχετικά μικρό κόστος που εύκολα μπορεί να καλυφθεί, διοργανώνονται σε σύντομο χρονικό διάστημα, διαλέγονται άμεσα με τις ανάγκες και τις αναζητήσεις της τοπικής κοινωνίας, ενώ το ρίσκο που συνεπάγονται είναι σχεδόν μηδενικό. Σε αντάλλαγμα, οι δραστηριότητες και οι υποδομές των φορέων προσφέρουν ευκαιρίες ανάπτυξης και έντασης των κοινωνικών σχέσεων, επικοινωνίας μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, ενίσχυσης της κοινωνικής συνοχής. Σε ορισμένες,

14. Βλ. ενδεικτικά τα κείμενα που περιλαμβάνονται στον τόμο Φ. Μπιανκί και Μ. Πάκινσον, *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων*, 1994.

εξαιρετικές προς το παρόν, περιπτώσεις μπορούν να ενισχύσουν το εισόδημα των κατοίκων (βλ. Bayliss, 2004, σ. 9).

Το Υπουργείο Πολιτισμού, σε αυτή την πολύπλευρη πραγματικότητα, περιορίζεται στη διαμόρφωση ενός πλαισίου αναγνώρισης υπό προϋποθέσεις και (σπανιότερα) χρηματοδότησης. Ωστόσο, η διαμόρφωση ενός νομοθετικού πλαισίου που στηρίζεται σε απαγορεύσεις και όχι σε ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των φορέων δεν μπορεί να είναι αποτελεσματικό. Για παράδειγμα, οι μικρές λαογραφικές συλλογές που δεν χρηματοδοτήθηκαν ποτέ από το Υπουργείο Πολιτισμού, δεν έχουν κανένα λόγο να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις του νόμου 3028/2002 υπό την απειλή της μη χρηματοδότησής τους. Αυτό που χρειάζεται είναι κίνητρα για τη συνεργασία μεταξύ φορέων, για τη δημιουργία κοινών υποδομών, την κατανόηση των «καποδιστριακών» δήμων ως του νέου πεδίου αναφοράς που θα κατανέμει διαφοροποιημένες υποδομές και πολιτιστικές λειτουργίες στα χωριά και τους οικισμούς.

Το στοίχημα, συνεπώς, που έχουν να αντιμετωπίσουν οι πολιτιστικοί φορείς της περιφέρειας είναι η αναδιατύπωση του περιεχομένου της «τοπικότητας» και η ανασύνταξη της τοπικής ταυτότητας. Μόνο που μια τέτοια ανασύνταξη απαιτεί χρόνο για να ολοκληρωθεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Βουδούρη Δ., 2003, «Το νέο νομικό πλαίσιο των μουσείων στην Ελλάδα υπό το φως της διεθνούς εμπειρίας», *Εθνογραφικά*, 12-13, σ. 81-92.
- Γκιζέλης Γ., Η. Αντωνοκοπούλου, Ο. Γαρδίκη-Πασσά, Α. Καρατζά, 1977, *Πρακτική και οργάνωση των κοινωνικοπολιτιστικών δραστηριοτήτων* (τ. Α-Β, πολυγραφημένο), Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Γκιζέλης Γ., Η. Αντωνοκοπούλου, Ο. Γαρδίκη, Ε. Καλπουρτζή, Χ. Λασκαράτου, 1979, *Οργάνωση και χωροκατανομή των ελληνικών λαογραφικών μουσείων και συλλογών. Μητροσόφου μουσείων και συλλογών*, Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Ιωαννίδης Ι., 2002, *Ο ρόλος του εθελοντικού τομέα στην τοπική πολιτιστική ανάπτυξη: Η περίπτωση της πόλης του Πειραιά κατά την περίοδο 1974-2000*, διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Καυταντζόγλου Ρ., 2003, «Μουσεία και λαϊκός πολιτισμός», *Εθνογραφικά*, 12-13, σ. 33-46.
- Κόνσολα, Ν., 1990, *Πολιτιστική δραστηριότητα και κρατική πολιτική στην Ελλάδα: Η περιφερειακή διάσταση*, Αθήνα, Παπαζήσης.
- Κόνσολα Ν., Γ. Ιωαννίδης, 2005, «Οι πολιτιστικοί θεσμοί στη διαδικασία ανάζωογόνησης των ελληνικών πόλεων: Τα νεωτερικά φεστιβάλ», στον τόμο *Επιστημονικές μελέτες προς τιμήν του Καθηγητού Νίκου Ι. Κόνσολα*, Αθήνα, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

- Κυριαζή Ν., 2002, *Η κοινωνιολογική έρευνα: Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Αθήνα, εκδ. Ελληνικά Γράμματα.
- Μπασκόζος Γ., 1996, *Τα περιττά και τα ουσιώδη. Πολιτιστικές τάσεις 1974-1989*, Αθήνα, εκδ. Δελφίνι.
- Μπιανκίни Φ., Μ. Πάρκινσον (επιμ.), 1994, *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων: Η εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης*, Αθήνα, Εκδ. ΕΕΤΑΑ.
- Μπιτσάνη Ε.Π., 2004, *Πολιτισμική διαχείριση και περιφερειακή ανάπτυξη, Σχεδιασμός πολιτιστικής πολιτικής και πολιτιστικού προϊόντος*, Αθήνα, εκδ. Διώνικος.
- Σκιά-Πανοπούλου Χ., 1998, *Ανάλυση της διαδικασίας της πολιτιστικής ανάπτυξης σε τοπικό επίπεδο. Η περίπτωση της Καλαμάτας*, διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- ΥΠΕΘΟ-ΚΕΠΕ, 1985, *Πρόγραμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης 1983-1987. Προκαταρκτικά – τελική εισήγηση*, Αθήνα.
- ΥΠΠΟ – Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, 1988, *Λαογραφικά μουσεία και συλλογές. Οργάνωση – λειτουργία*. Εκπαιδευτικό Σεμινάριο, Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, 7-10 Μαΐου 1985.
- ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ**
- Bayliss D., 2004, «Denmark's creative potential: The role of culture within Danish urban development strategies», *International Journal of Cultural Policy*, 10 (1), σ. 5-28.
- Bourque L.B., E.P. Fielder, 1995, *How to conduct self-administered and mail surveys*, Thousand Oaks, SAGE.
- Brook L., 1978, «Postal survey procedures», στον τόμο Hoinville, Jowell κ.ά. 1978, σ. 124-143.
- Council of Europe, 1995, *Cultural policy in Italy. National report presented by the Ministry of Foreign Affairs*, CC-CULT (95) 8 A, Strasbourg.
- Dillman D.A., J.A. Christenson, E.H. Carpenter, R.M. Brooks, 1974, «Increasing mail questionnaire response: A Four State Comparison», *American Sociological Review*, 39, σ. 744-756.
- Dillman D., 1978, *Mail and telephone surveys: The total design method*, N. York, John Wiley & Sons.
- Dillman D., 1999, *Mail and internet surveys: The tailored design method*, N. York, John Wiley & Sons.
- Guetzkow J., 2002, «How the arts impact communities: An introduction to the literature on arts impact studies», Princeton University Center for Arts and Cultural Policy Studies, Working Paper Series, 20.
- Hoinville G., R. Jowell κ.ά., 1978, *Survey research practice*, Aldershot, Gower.
- Kaple D.A. κ.ά., 1996, *Data on arts organizations: A review and needs assessment, with design implications*, Center for Arts and Cultural Policy Studies Working Paper Series, no 1, Princeton University.

- Kaple D.A., 2002, «Current data resources on nonprofit arts organizations», *American Behavioral Scientist*, 45 (10), σ. 1592-1612.
- Lampkin L.M., E.T. Boris, 2002, «Nonprofit Organization Data: What we have and what we need», *American Behavioral Scientist*, 45 (11), σ. 1675-1715.
- Morris V.B., D.B. Pankratz (eds), 2002, *The arts in a new millennium: Research and the arts sector*, Westport, Praeger.
- Schuster J.M., 2002, «Sub-national cultural policy – Where the action is: Mapping state cultural policy in the United States», *The International Journal of Cultural Policy*, 8 (2), σ. 181-196
- Schuster J.M. κ.ά., 2003, *Mapping state cultural policy: The State of Washington*, The University of Chicago, Chicago, Cultural Policy Center.
- Scullion A., B. Garcia, 2005, «What is cultural policy research?», *International Journal of Cultural Policy*, 11 (2), σ. 113-1272.
- Wyszomirski M.J., J.M. Cherbo, 2002, «Understanding the associational infrastructure of the arts and culture», στο Morris, Pankratz (eds).